

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.jurisprudence.3.1./BVAB5894>

UDC: 349.6(045)(575.1)

IJTIMOY XAVFLI OQIBAT TUSHUNCHASI, TABIATI VA TUZILISHI: NAZARIYA, QONUN VA AMALIYOT

Xudaykulov Feruzbek Xurramovich,

Toshkent davlat yuridik universiteti
Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası dotsent v. b.,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)
ORCID: 0000-0002-4940-3762
e-mail: dr.profi114@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada tadqiq etishning mantiqiylik, tizimlilik, mantiqiy-yuridik, qiyosiy-huquqiy metodlaridan keng foydalanilgan. Jumladan, birinchi navbatda, ijtimoiy xavfli oqibat tushunchasi va uning tuzilishi bosqichlari haqida atroflicha bayon qilingan. Shuningdek, ijtimoiy xavfli oqibat, umuman olganda, jinoyat tarkibi obyektiv tomoni fakultativ belgisi ekanligi, moddiy tarkibli jinoyatlarda u zaruriy belgi sifatida e'tirof etilishi va u haqda jinoyat huquqi nazariyasida olimlar tomonidan bildirilgan fikrlar, qarashlar yoritilgan bo'lib, undan so'ng esa jinoyat qonuni normasida qonun chiqaruvchi tomonidan ijtimoiy xavfli oqibatning ifodalanishi va ularning o'ziga xos xususiyatlari ketma-ket tavsiflab berilgan. Shu bilan birga, zamonaviy jinoyat huquqi nazariyasida mavjud jinoyat tarkibi obyektiv tomoni belgisi bo'lgan ijtimoiy xavfli oqibat tushunchasi ishlab chiqilishida jinoyat obyektiv tomoni belgilarining o'ziga xos ahamiyati bayon qilingan. Ushbu maqolada tadqiq etishning deduksiya metodi asosida jinoyat tarkibi obyektiv tomoni belgisi bo'lgan ijtimoiy xavfli oqibat tabiati, tuzilishi va shakllari tadqiq etilgan va u to'g'risidagi jinoyat huquqida mavjud nazariy-ilmii qarashlar o'z aksini topgan. Shuningdek, ushbu maqolada jinoyat tarkibi obyektiv tomoni belgisi bo'lgan ijtimoiy xavfli oqibat tushunchasi, tabiati, shakllari va tuzilishi, shu bilan birga, jinoyat oqibatning o'ziga xos jinoyat-huquqiy ahamiyati va u bilan bog'liq nazariy va amaliy muammolar yoritilgan. Shu bilan birga, jinoyat huquqi doktrinasini va unda mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlil etilib, bu borada asosli nazariy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat tarkibi, jinoyat obyektiv tomoni, zaruriy belgi, fakultativ belgi, moddiy tarkibli jinoyat, ijtimoiy xavfli oqibat, jinoyat-huquqiy ahamiyati.

ПОНЯТИЕ, ПРИРОДА И СТРУКТУРА ОБЩЕСТВЕННО ОПАСНЫХ ПОСЛЕДСТВИЙ ПРЕСТУПЛЕНИЯ: ТЕОРИЯ, ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО И ПРАКТИКА

Худайкулов Ферузбек Хуррамович,

доктор философии по юридическим наукам (PhD),
и. о. доцента кафедры «Уголовное право,
криминология и противодействие коррупции»
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье широко используются логический, системный, логико-правовой, сравнительно-правовой методы исследования. В частности, в первую очередь подробно описаны понятие общественно опасных последствий и этапы его формирования. Общественно опасное последствие, как правило, является факультативным признаком

объективной стороны преступления, оно признается необходимым признаком в преступлениях материального характера, в этой связи выделяются мнения и взгляды, высказанные учеными-теоретиками уголовного права, существует и уголовно-правовая норма, в которой законодатель последовательно выразил общественно опасные последствия и их особенности. При разработке понятия общественно опасного последствия, являющегося признаком объективной стороны преступления по действующему уголовному законодательству, учитывалось особое значение признаков объективной стороны преступления. В данной статье на основе дедуктивного метода исследования изучены сущность, структура и формы общественно опасного последствия, являющегося признаком объективной стороны состава преступления, а также теоретические и научные взгляды и отражение понятий в уголовном законодательстве. В статье основное внимание уделяется не только понятию, природе, формам и структуре общественно опасного последствия, являющегося признаком объективной стороны состава преступления, но и особому уголовно-правовому значению состава преступления, связанным с ним теоретическим и практическим проблемам. При этом были проанализированы учение об уголовном праве и существующие научные исследования, а также выработаны обоснованные теоретические предложения и рекомендации по этому аспекту.

Ключевые слова: состав преступления, объективная сторона преступления, необходимый признак, факультативный признак, материальный состав преступления, общественно опасное последствие, уголовно-правовое значение.

THE CONCEPT, NATURE AND STRUCTURE OF SOCIALLY DANGEROUS CONSEQUENCES OF A CRIME: THEORY, LEGISLATION AND PRACTICE

Khudaykulov Feruzbek Khurramovich,

Acting Associate Professor,

Department of Criminal Law, Criminology and Anti-Corruption,

Tashkent State University of Law,

Doctor of Philosophy (PhD) in Law

Abstract. Logical, systematic, logical-legal, comparative-legal methods of research are widely used in this article. In particular, first of all, the concept of socially dangerous consequences and the stages of its formation are described in detail. Also, the socially dangerous consequence is generally an optional sign of the objective side of the crime, it is recognized as a necessary sign in material crimes, and the opinions and views expressed by scientists in the theory of criminal law about it are highlighted, and then the criminal law in the norm, the expression of the socially dangerous consequences and their specific characteristics are described in sequence by the legislator. At the same time, in the development of the concept of socially dangerous consequence, which is a sign of the objective side of the existing criminal law, the specific importance of the signs of the objective side of the crime is described. In this article, based on the deduction method of research, the nature, structure and forms of the socially dangerous consequence, which is a sign of the objective side of the crime structure, have been studied, and the theoretical and scientific views on it in the criminal law have been reflected. Also, in this article, the main focus is on the concept, nature, forms and structure of the socially dangerous consequence, which is a sign of the objective side of the criminal structure, as well as the specific criminal-legal significance of the criminal consequence and related theoretical and practical problems. At the same time, the doctrine of criminal law and existing scientific research were analyzed, and reasonable theoretical proposals and recommendations were developed in this regard.

Keywords: corpus delicti, objective side of the crime, essential feature, optional feature, material corpus delicti, socially dangerous consequence, criminal-legal significance.

Kirish

Jinoyat qonuni bilan taqiqlangan har bir jinoyat o'zining to'rtta zaruriy belgisiga ega bo'ladi. Shu belgilardan ijtimoiy xavflilik belgisi eng muhimi bo'lib, qolgan belgilar u asosida shakllanadi. Jinoyatning ijtimoiy xavflilik belgisi uning ijtimoiy xavflilik xususiyati va darajasi bilan ifodalanadi.

Jinoyat qonunchiligini takomillashtirishda jinoyat qonuni normalarini chuqur ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda ularni amaliyotda qo'llash bilan bog'liq muammolarni yechish borasida jinoyatning obyektiv tomonini tadqiq etish va uning belgisi bo'lgan jinoiy oqibatni o'rganish dolzarbdir. Shubhasiz, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan jinoyat sodir etgan shaxs xatti-harakatlariga huquqiy baho berishda jinoyatning obyektiv tomonining zaruriy hamda fakultativ belgilari muhim ahamiyat kasb etadi. Ayrim hollarda jinoyat ishlarining noto'g'ri kvalifikatsiya qilinishi aynan jinoyatning obyektiv tomoni va uning belgilari to'g'ri aniqlanmaganligi bilan bog'liq. Bu esa mazkur mavzuni ilmiy jihatdan chuqur tadqiq etishni taqozo qiladi. Jinoyat tarkibi elementlaridan biri jinoyatning obyektiv tomoni bo'lib, uning belgilarini to'g'ri aniqlash muhim sanaladi.

Har bir jinoyatning ijtimoiy xavflilik xususiyati va darajasi zararli jinoiy oqibatlarni keltirib chiqarishda namoyon bo'ladi. Jinoyatning davom etish jarayoni ijtimoiy xavfli xulq-atvorning harakat yoki harakatsizlik shakllaridan boshlanib, ularning natijasida kelib chiqqan zarar va ijtimoiy xavfli oqibatni o'z ichiga qamrab oladi. Aybli qilmish jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan obyektlarga zarar yetkazganligi uchun jamiyatda avval ijtimoiy xavfli deb topiladi va u jinoyat qonunida taqiqlanishi natijasida huquqqa (qonunga) xiloflik belgisini oladi. Ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik)ning jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan obyektlarga zarari ba'zi jinoyatlarda jinoiy oqibatni keltirib chiqaradi va uning uchun jinoiy javobgarlik belgilanadi.

Har qanday jinoyat rivojlanishining o'ziga xos mexanizmi jarayoni bo'lib, u o'zida jismoniy tana harakatlari, og'zaki harakatlar (imo-ishora va boshqalar), turli tashqi obyektiv kuchlar, shaxslar faoliyati, atrof-muhit, tabiat va turli mexanizmlarning o'zaro ta'siri natijasini ifodalaydi. Ammo inson jinoiy xulq-atvorida aks etadigan ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik)ni ifodalaydigan kuchlar, tashqi obyektiv kuchlar va qonuniyatlargina jinoyat-huquqiy ahamiyatga ega bo'ladi.

A.N. Trayninning fikricha, "Jinoyat qonuni oqibatga olib keladigan hamda sabab bo'ladigan barcha inson va omillardan faqat shaxs xulq-atvori (harakat yoki harakatsizligi)ningina sun'iy ravishda ajratib qo'yadi. Bu omillarning barcha mumkin bo'lgan oqibatlardan faqat bitta jinoiy javobgarlikka tortiladigan oqibatni ajratib olish hisoblanadi" [1, 57-b.]. Darhaqiqat, olimning ilmiy qarashi o'rinli va to'g'ri.

Jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik) atrof-muhit, tashqi olamda muayyan salbiy o'zgarishlarga olib keladi va u jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan obyektlar (O'zR JK 2-m.), ya'ni shaxsiy, ijtimoiy va davlat manfaatlarini, shaxs, tabiiy muhit, mulk, tinchlik, insoniyat xavfsizligi uchun zararli, muayyan ijtimoiy xavfli oqibatlar keltirib chiqaradi.

M.I. Kovalev ta'kidlaganidek, "Jinoiy oqibatning ijtimoiy xavfliligi – jinoiy javobgarlik va jazoning og'irligini bevosita belgilaydigan va bir butun qilmish ijtimoiy xavflilik darajasining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir. Bu jinoyat qonunida shunday ijtimoiy xavfli oqibatlarni texnik jihatdan savodli va to'g'ri tavsiflash muhimligini talab qiladi" [2, 38-b.].

M.X. Rustamboyevning fikricha, "Jinoiy oqibat – qilmishning ijtimoiy xavflilik darajasini belgilab beradi. Shuningdek, qilmishning jinoiyliigi yoki jinoiy emasligini aniqlaydi. Jazo tayinlashda sud tomonidan jazoni og'irlashtiruvchi holatlarni qo'llashda asos hisoblanadi" [3, 165-b.].

M. Usmonaliyev va P. Bakunovlar “Zararli oqibat jinoyat qonuni bilan qo‘riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarga zarar yetkazsa, bu jinoyat-huquqiy oqibat hisoblanadi. Ijtimoiy xavfli zarar qonun bilan qo‘riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarning turli sohalariga yetkazilishi mumkin” [4, 181-b.].

Bir qancha olimlar jinoyat huquqi doktrinasi va unda mavjud huquqiy adabiyotlarda keltirilgan jinoiy oqibat tushunchasi (ta‘rifi)ni o‘z ilmiy tadqiqotlarida izohlashgan. Ammo ijtimoiy xavfli oqibatning jinoyat tarkibidagi o‘rnini aniqlash bilan bog‘liq nazariy va amaliy masalalarni hal etish noaniq va munozarali bo‘lib qolmoqda. Bu masala yuzasidan qonun chiqaruvchida ham, huquqni qo‘llovchi subyektlarda ham yo‘nalish va yechim mavjud emas.

Bir guruh olimlar [5, 191–196-b., 167–171-b., 87–92-b., 161–169-b.] jinoiy oqibatni jinoyat tarkibi obyektiv tomonining belgisi deb e‘tirof etsa, boshqa guruh olimlar [6, 60–70-b., 53–63-b.] uni tajovuz obyektining xususiyati sifatida baholaydi.

Ba‘zi guruh olimlar [7, 170–171-b., 146–156-b.] ijtimoiy xavfli oqibatlarni jinoyat obyektiv tomoni bilan obyekt o‘rtasidagi halqa (qism) sifatida tadqiq etishadi.

G. Novoselovning fikricha, “Jinoiy oqibat keltirib chiqarmaydigan jinoyatlarning mavjud bo‘lishi bilan bog‘liq turlicha ilmiy qarashlar ham bor. Bu jinoyat tarkibini obyektiv tomoni tuzilishiga ko‘ra ajratishda “formal tarkibli jinoyatlar”da jinoiy oqibatlarining mavjud yoki mavjud emasligi haqidagi asoslangan yoki munozarali masalalar hisoblanadi. Bundan kelib chiqadigan jinoiy oqibat tushunchasi (ta‘rifi) bilan bog‘liq boshqa murakkabliklar to‘g‘risidagi mavjud ilmiy qarashlarni ham keltirish mumkin” [8, 56-b.].

Material va metodlar

Maqolada tadqiq etishning mantiqiylik, tizimlilik, induksiya, deduksiya, qiyoslash, tasniflash, umum ilmiy va maxsus usullaridan, ya‘ni qiyosiy-huquqiy, tahliliy, mantiqiy-yuridik va boshqa metodlaridan keng foydalanil-

gan. Shu bilan birga, xorijiy davlatlar jinoyat qonunchiligi tizimli o‘rganilgan holda, ijtimoiy xavfli oqibat bilan bog‘liq amaldagi Jinoyat kodeksi normasi takomillashtirilgan.

Tadqiqot natijalari

Jinoyat huquqi doktrinasi va unda mavjud ilmiy tadqiqotlar, huquqiy adabiyotlarda jinoiy oqibat harakat yoki harakatsizlikning elementi hisoblanadimi, degan munozarali va bahsli holatlar mavjud.

Xususan, F. Listning fikricha, “Harakat tushunchasi (ta‘rifi) tashqi olam (ya‘ni odamlar va narsalar)da o‘zgarishlar kelib chiqishini talab qiladi. Ushbu o‘zgarishlarni biz jinoiy oqibat deb ataymiz. Jinoiy oqibat harakat tushunchasi (ta‘rifi)ning tarkibiy ajralmas qismi sifatida ifodalanadi” [9, 126-b.].

N.D. Durmanovning ta‘kidlashicha, “Jinoyat obyektiga har qanday ta‘sir, garchi u obyektida ba‘zi ahamiyatsiz o‘zgarishlarni keltirib chiqargan bo‘lsa-da, ushbu o‘zgarishlar harakatga havola qilinishi va unga bog‘liq bo‘lishi lozim. Sifat tartibidagi o‘zgarishlar (qonun dispozitsiyasida tavsiflanganga mos keluvchi) natija, ya‘ni jinoiy oqibatni hosil qiladi” [10, 57-b.].

Yuqoridagi olimlarning ilmiy yondashuvlaridan ko‘rinib turibdiki, ular jinoiy harakat va ijtimoiy xavfli oqibat tushunchalarini bir-biriga aralashtirib, o‘z ilmiy qarashlarini bayon qilishadi.

Jumladan, A.N. Traynin “Har bir jinoyat qaysidir obyektga tajovuz qilinganligi sababli har qanday sodir etilgan jinoiy harakat o‘zida ushbu obyektga yetkazilgan zararni ham qamrab oladi” [11, 188–195-b.], deb ta‘kidlaydi. Uning fikridan ko‘rinib turibdiki, u ham yuqoridagi olimlarning ilmiy yondashuviga qo‘shilgan.

Darhaqiqat, anglo-sakson huquq oilasi jinoyat huquqi doktrinasida ham ijtimoiy xavfli oqibat (consequence) jinoiy qilmish (actus reus)ning obyektiv elementlari qatoriga kiradi. “Jinoiy qilmish (actus reus) jinoiy xulq-atvor (conduct), sharoit (circumstance), sababiy bog‘lanish (causal connection) va ji-

noiy oqibat (consequence) kabi elementlar yig'indisidan iborat [12] (J. Austin, M. Moore, D.N. Husak, J. Fletcher, H. Morris, M. Gore, A. Enker, W. Blackstone, G. Williams).

“Jinoiy oqibat ijtimoiy xavfli qilmishning tarkibiy elementi” degan ilmiy yondashuvga jinoiy huquqi doktrinasida bir guruh olimlar, xususan, N.V. Kuznetsova keskin ravishda qarshi chiqadi. Uning fikricha, “Jinoiy oqibat ijtimoiy xavfli qilmishning elementi emas” [13, 14–15-b.].

Biz N.V. Kuznetsovaning fikriga qo'shilamiz. Darhaqiqat, har qanday ijtimoiy xavfli harakat (harakatsizlik)ning ichki asosi va tuzilishida boshqariladigan tafakkuriylik (ong), irodaviylik (ixtiyoriylik), jinoiy motivi, jismoniy tana harakatlari, og'zaki harakatlar (imo-ishora) va boshqalar mavjud bo'lib, shaxs istalgan vaqtda o'z jinoiy xulq-atvorini o'zgartirishi va to'xtatishi mumkin. Jinoiy oqibat esa tashqi obyektiv dunyo ne'matlariga tegishli bo'lib, tashqi obyektiv olamda o'zgarishlar bilan ifodalanadi.

R. Sharapov to'g'ri ta'kidlaganidek, “Jinoiy oqibat bilan qilmish o'rtasidagi chambarchas bog'liqlik ba'zan oqibatlarni jinoiy qonunida batafsil tavsiflashni qiyinlashtiradi” [14, 53-b.].

S.V. Zemlyukovning fikricha, “Xususan, jinoiy qonunchiligini takomillashtirishda jinoiyatning ijtimoiy xavfli oqibatlariga asosiy e'tibor qaratilishi lozim. Amaldagi jinoiy qonunchiligida zararli jinoiy oqibatni tavsiflovchi tushunchalar mazmunini belgilashning qiyinligi tergov va sud amaliyotida ko'plab qiyinchilik va xatolar, shuningdek, jinoiy huquqi nazariyasidagi qarama-qarshiliklarni keltirib chiqardi” [15, 80-b.].

Amaldagi O'zR Jinoiy kodeksida ijtimoiy xavfli oqibat tushunchasiga ta'rif berilmagan. Shuningdek, jinoiy huquqi doktrinasida va tegishli ilmiy tadqiqotlarda jinoiy oqibatning umumiy va yagona tushunchasi shakllantirilmagan hamda ishlab chiqilmagan. Ammo jinoiy huquqida uning tushunchasini o'z ilmiy qarashlari bilan ifodalaydigan bir guruh olimlar ham mavjud.

V.N. Kudryavsevning ta'kidlashicha, “Jinoiy oqibat – jinoiy qonuni bilan qo'riqlanadigan tajovuz obyekti va ijtimoiy munosabat hamda ularning ishtirokchilariga jinoiy harakat (harakatsizlik) natijasida yetkazilgan, jinoiy-huquqiy normada nazarda tutilgan moddiy va nomoddiy zarardir” [16, 197-b.].

A.S. Mixlin esa “Jinoiy oqibat deganda jinoiy qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarga inson jinoiy faoliyati natijasida yetkazilgan zarar tushuniladi” [17, 16-b.], deb ta'kidlaydi.

N.I. Korjanskiyning fikricha, “Jinoiy oqibat – bu ijtimoiy munosabatlarda subyekt manfaatlarini amalga oshirish imkoniyatini yo'q qiladigan, vaqtincha yoki doimiy qiyinchiliklarga olib keladigan, to'liq yoki qisman qamrab oladigan, ijtimoiy munosabatlardagi huquqqa xilof o'zgarishlardir” [18, 162-b.].

Y.A. Frolovning ta'kidlashicha, “Jinoiy oqibat – jinoiy huquqi vositalari bilan qo'riqlanadigan tegishli ijtimoiy munosabatlarga zarardir” [19, 111-b.].

A. Mamedovning fikricha, “Ba'zi hollarda jinoiy o'zi bilan bir nechta jinoiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Muayyan holatlarda jinoiyat natijasida yuzaga kelgan oqibatlarining ko'pchiligi ko'pincha har qanday ijtimoiy munosabatlarning boshqa ijtimoiy munosabatlar turlari bilan o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'siri tufayli o'zgarishi ushbu (boshqa) ijtimoiy munosabatlarga zarar yetkazilishi bilan bog'liq” [20, 162-b.].

Yuqoridagi olimlarning ilmiy qarashlaridan ko'rinib turibdiki, jinoiy huquqi doktrinasida hamda mavjud ilmiy tadqiqotlarda jinoiy oqibatga turlicha ta'rif beriladi va ularning turlari nazarda tutiladi.

Jinoiy huquqi doktrinasida va ilmiy tadqiqotlarda ijtimoiy xavfli oqibatni, asosan, ikkiga bo'lishni taklif qiluvchi olimlar ham bor.

Xususan, A.I. Boykaning fikricha, “Jinoiy oqibatlar ikkiga bo'linadi: moddiy (mulkiy yoki jismoniy zararga olib keladigan deqliklar) va nomoddiy (axloqiy, siyosiy yoki

mafkuraviy, tashkiliy yoki boshqaruv, ijtimoiy-ruhiy (psixologik) va boshqa zarar) [21, 42-b.].

G.V. Timeykonov fikricha esa “Barcha jinoyat qibatlar oddiy va murakkabga bo‘linadi. Oddiy jinoyat qibatlar deganda ijtimoiy munosabatlarning bitta elementiga zarar yetkazilganligi, murakkab jinoyat qibat deganda esa bir qancha tajovuz obyektlariga yetkazilgan zarar tushuniladi” [22, 83-b.].

R. Kabulov va X. Abzalovalarning ta’kidlashicha, ijtimoiy xavfli qibatlar moddiy va nomoddiy turlarga bo‘linishidan tashqari, qonun chiqaruvchining tavsiflashiga ko‘ra, odatda yana ikki turga bo‘linadi. Ijtimoiy xavfli qibatni tavsiflashda odatda qonun chiqaruvchi ikkita qoida, ya’ni jinoyat qonuni matnida qibatning hajmi (miqdori) va xususiyatini ko‘rsatishi hamda baholovchi tushunchalardan foydalanishi lozim [23, 71–72-b.].

Jinoyat huquqi doktrinasida va unda mavjud ilmiy tadqiqotlarda moddiy va nomoddiy jinoyat qibatlarini yanada batafsil tasniflash, ya’ni mulkiy, jismoniy, ekologik, axloqiy, siyosiy kabi turli xil jinoyat qibat (zarar)larga bo‘lish kuzatiladi.

S.V. Zemlyukov esa jinoyat qibatlarini yetkazilgan zarar deb nomlab, ularning barcha ko‘rinishlarini asosiy ikkita guruhga bo‘lib, ijtimoiy xavfli qibatni tasniflaydi: a) moddiy va nomoddiy zarar, umumiylikdan xususiylikka o‘tgan shaxsiy jinoyat zarar (jismoniy, ruhiy, axloqiy); b) jamiyat va davlat qadriyatlarini hamda manfaatlariga keltiriladigan zarar [24, 19–21-b.].

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, shaxsiy xususiyatga ega bo‘lgan moddiy jinoyat zararining miqdoriy o‘lchovini jinoyat qonunida aniq belgilab qo‘yish lozim. Uning miqdoriy o‘lchovi aniq qilib belgilab qo‘yilmagani turli darajadagi noaniqliklarga olib kelishi mumkin. Nomoddiy qibatlarining miqdoriy o‘lchovini hisoblash va aniq o‘lchovini belgilash mumkin emas.

Yuqoridagi olimning ilmiy qarashlariga qo‘shilish mumkin. Masalan, haqorat qi-

lish (O‘zR JK 140-m.) shaxsning sha’ni va qadr-qimmatiga zarar yetkazishda ifodalangani. Ammo ushbu jinoyat qibatlar yuqorida nazarda tutilgan modda dispozitsiyasida qonun chiqaruvchi tomonidan belgilanmagan.

B.V. Zdravomislovning fikricha, “Ular haqorat qilish jinoyati obyektiv tomonida nazarda tutilganda, jinoyat-protsessual qonun talablariga muvofiq, haqorat qilish tarkibidagi muayyan bir so‘z, ibora yoki harakat haqidagi masalani sud hal qilish uchun jabrlanuvchining sha’ni, qadr-qimmatini kamsitishning chuqurligini tasdiqlovchi dalillarni o‘rganishi, tekshirishi lozim. Bunday dalillarni taqdim etishning iloji yo‘qligi aniq. Aynan shuning uchun ham haqorat qilishning obyektiv tomonini belgilashda qonun chiqaruvchi ijtimoiy xavfli qilmishni tavsiflash bilan cheklanadi” [25, 142-b.].

Tadqiqot natijalari tahlili

Amaldagi jinoyat qonuni tahlili shuni ko‘rsatadiki, qonun chiqaruvchi tomonidan nazarda tutilgan jinoyat tarkiblarida nafaqat muayyan yagona asosiy jinoyat qibatlar, balki asosiy ijtimoiy xavfli qibat bilan bir qatorda vujudga keladigan qo‘shimcha jinoyat qibatlar ham mavjud.

Qo‘shimcha jinoyat qibatlar qonun chiqaruvchi tomonidan jinoyat qonuni normasi dispozitsiyasida to‘g‘ridan to‘g‘ri nazarda tutilmaydigan va asosiy jinoyat qibatlar bilan bir qatorda vujudga keladigan qibatlardir. Ularning o‘ziga xos xususiyati jinoyat qonun normasida nazarda tutilmasligi va shaxs sodir etgan ijtimoiy xavfli harakat yoki harakatsizligining turi va xususiyatidan kelib chiqadi.

Yuqorida nomlari keltirilgan olimlarning ijtimoiy xavfli qibatning turlari bo‘yicha tasniflari jinoyat-huquqiy qibatning sifat jihatidan o‘ziga xosligini ochib beradi. Ular muayyan jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, jinoyat qibat umumlashtiruvchi tushuncha hisob-

lanadi. Shuning uchun qonun chiqaruvchi jinoyat qonunida ijtimoiy xavfli oqibatni aniq (aniqlashtirilgan zarar), muayyan zararining o'ziga xos turi tushunchalari sifatida aks ettirgan: shaxsning o'limi, shu jumladan, ikki yoki undan ortiq shaxs o'limiga sabab bo'lgan, olib kelgan aniq, muayyan zarar (O'zR JK 97-103¹-m.lar, 104-m. 3-q. "d" b., 106-m., 114-m. 3-q. "a" b. va boshqalar); sog'liqqa zarar (shikast) yetkazishda ifodalalanadigan, olib keladigan aniq muayyan zarar (O'zR JK 104-111-m.lar, 116-m. 1-2-q.lari, 4-q. "b" b. va boshqalar); nafaqat sog'liqqa zarar (shikast) yetkazishda ifodalalanadigan, balki boshqa oqibatlarni ham olib keladigan aniq muayyan zarar (O'zR JK 137-m. 3-q. "b" b., 155-m. 3-q. "b" b., 155¹-m. 2-q. "b" va boshqalar).

Jinoyat qonuni Maxsus qismi norma dispozitsiyalarida aniqlashtirilmagan zarar (jinoiy oqibat): mulkiy zarar yetkazish (O'zR 170-m.); ancha miqdordagi zarar (O'zR 132-m., 173-m., 185²-m., 202-m., 229⁵-m. va boshqalar); jiddiy zarar (O'zR JK 209-m., 251¹-m.); ko'p miqdordagi zarar (O'zR JK 132-m., 172-m., 175-m. va boshqalar); ko'p miqdor (O'zR JK 164-169-m.lar, 171-m. va boshqalar); juda ko'p miqdor (O'zR JK 132-m., 164-169-m.lar, 171-m. va boshqalar); og'ir oqibat (O'zR JK 118-119-m.lar, 125-m, 137-m. va boshqalar); boshqa og'ir oqibat (O'zR JK 135-m., 155-155¹-m.lar va boshqalar); boshqacha og'ir oqibat (O'zR JK 114-m., 116-117-m. va boshqalar).

Xususan, kontinental (roman-german) huquq oilasi mamlakatlarida jinoyat qonunchilik texnikasida ijtimoiy xavfli oqibatni tavsiflashda asosan ikki usuldan foydalaniladi: jinoyat qonuni moddasi dispozitsiyasida jinoyat-huquqiy oqibatning hajmi (miqdori) va xususiyatini ko'rsatish; jinoyat-huquqiy oqibatni baholovchi tushunchalardan foydalanish. Jumladan, Ozarbayjon, Armaniston, Belarus Respublikasi, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston, Moldova va Rossiya Federatsiyasi JKlarida [26] ham ji-

noyat-huquqiy oqibatni tavsiflashda qonun chiqaruvchi aynan yuqoridagi usullarni qo'llagan. Hattoki 1996-yil 17-fevralda MDHga a'zo davlatlar tomonidan qabul qilingan Model Jinoyat kodeksida [27] ham ijtimoiy xavfli oqibatlarni tavsiflashda yuqoridagi ikkita usuldan foydalanilgan.

Amaldagi JK Maxsus qismi tahlili shuni ko'rsatadiki, undagi moddalarning 40 foizdan ko'prog'ida qonun chiqaruvchi baholovchi tushunchalarni ishlatgan. Masalan, "ancha miqdor", "ko'p miqdor", "juda ko'p miqdor", "ancha miqdordagi zarar", "ko'p miqdordagi zarar" va "juda ko'p miqdordagi zarar" va boshqalar. Qolgan 55 foizida ijtimoiy xavfli oqibatning hajmi, miqdori va xususiyatlari ko'rsatilgan. Masalan, sog'liqqa yetkazilgan og'ir, o'rtacha og'ir va yengil shikast, "og'ir oqibat", "boshqa og'ir oqibat", "boshqacha og'ir oqibatlar", "mulkiy zarar" va boshqalar. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, qonun chiqaruvchi jinoyat qonuni matnida ijtimoiy xavfli oqibatlarni tavsiflovchi shunday tushunchalarni ishlatganki, ularning mazmun-mohiyati na muayyan qonun, na qonunosti hujjatlarida ochib berilgan. Masalan, "jiddiy ziyon" va "jiddiy zarar" tushunchalari.

Jinoyat huquqi doktrinasida "xavf ostida qoldirish" bilan bog'liq jinoyatlarni moddiy tarkibli jinoyatlarga kiritish, ya'ni ularni ijtimoiy xavfli oqibat keltirib chiqaradigan jinoyatlar qatoriga kiritish lozimligini ta'kidlovchi olimlar ham bor. N.F. Kuznetsova, V.N. Kudryavsev, S.V. Zemlyukov, V. Tkachenko shular jumlasidan [28, 170-, 46-, 7-b.].

Bir guruh olimlar, xususan, Y.M. Braynin, Y.A. Frolov va boshqalar "Har qanday jinoyat jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarga zarar yetkazadi hamda unda muayyan bir salbiy o'zgarishlarga olib keladi va ijtimoiy xavfli oqibatni keltirib chiqaradi" [29, 109–110-b.], deb ta'kidlashadi.

Ikkinchi guruh olimlar, xususan, N.D. Durmanova va V.N. Kudryavsevlar fikricha esa "Barcha jinoiy qilmishlar tajovuz obyektiga

faktik zarar yetkazmaydi. Ular zarar yetkazishning real imkoniyatini vujudga keltirish hollari va uning faktik zarar yetkazilishini farqlab beradi” [30, 160-, 152-b.].

Yuqoridagi birinchi guruh olimlar – Y.M. Braynin, Y.A. Frolov va boshqalar o‘z ilmiy yondashuvini quyidagicha asoslashga harakat qiladi: jinoiy oqibat va jinoyat obyektini bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular bir-biridan ajralmasdir; jinoyat obyektini har doim jinoyat tarkibining mustaqil elementi bo‘lib, u jinoyat tarkibi belgilaridan biri jinoyat-huquqiy oqibat bo‘lishi mumkin emas; tajovuz qilmoq har doim u yoki bu shakl va miqdorda obyektga zarar yetkazishni anglatadi, shu bilan birga, o‘zi bilan zarar keltirmaydigan tajovuz o‘z xususiyatini yo‘qotadi va tajovuz qilinmaydi; jinoyat qonuni obyektini tajovuzdan qo‘riqlaydi. Tajovuz obyektiga yetkazilgan zarar qanday shakllar va ko‘lamda bo‘lmasin, u har bir jinoyatning zaruriy elementini ifodalaydigan jinoyat-huquqiy oqibatlar hisoblanadi. Ushbu keltirilganlardan shuni xulosa qilish mumkin, tajovuz obyektiga faktik zarar yetkazmaydigan va jinoiy oqibatlar keltirib chiqarmaydigan qilmish jinoiy deb hisoblanmaydi. Ijtimoiy munosabatlar himoyasi zararsiz mavjud bo‘ladi, degan fikrga qo‘shilib bo‘lmaydi. Biroq jinoyat tarkibi, obyektini va jinoiy oqibat o‘rtasidagi ikkita o‘zaro bog‘liq jihatlarni ajratish lozim [31, 109–110-b., 181-b.].

Ushbu guruh olimlarning ilmiy yondashuvidan ko‘rinib turibdiki, ular ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) natijasida kelib chiqqan faktik jinoyat-huquqiy oqibat, ya‘ni jinoyat obyektiga yetkazilgan zarar uchun jinoyat javobgarlik kelib chiqishi lozimligini e‘tirof etishadi. Aksincha, jinoyat obyektiga zarar yetkazishning real xavfi ostida qoldirish, ya‘ni jinoyat-huquqiy oqibat kelib chiqish ehtimoli (imkoniyati) uchun jinoyat javobgarlik vujudga kelmasligini ilgari surishadi.

Jinoyat huquqi doktrinasi va ilmiy tadqiqotlarda jinoyat obyektiv tomonining zaru-

riy belgisi sifatida ijtimoiy xavfli oqibat deganda jinoyat qonuni bilan qo‘riqlanadigan ijtimoiy munosabatlar, ya‘ni obyekt va predmetlarga zarar yetkazish tushuniladi. Ammo jinoyat obyektini yoki predmetidagi muayyan o‘zgarishlar emas, balki jinoiy qilmish natijasida kelib chiqqan muayyan moddiy jinoyat-huquqiy oqibatlar tushunilishi lozim.

Yuqoridagi ilmiy yondashuvimizni quyidagicha isbotlashga harakat qilamiz. Jinoyat huquqi doktrinasi va ilmiy tadqiqotlarda jinoyat-huquqiy oqibatni ikki xil tushunish an‘anaga aylangan. Birinchisi – ijtimoiy xavfli oqibat deganda jinoyat qonuni bilan qo‘riqlanadigan obyektga zarar tushuniladi. Ikkinchisi – ijtimoiy xavfli oqibat keng va tor ma‘nolarda tushunilib, keng ma‘noda jinoyat obyektiga yetkazilgan zarar, tor ma‘noda jinoyat qonuni bilan qo‘riqlanadigan ijtimoiy munosabatning bir elementi bo‘lgan jinoyat predmetiga yetkazilgan zarar tushuniladi.

Yuqoridagi jinoyat-huquqiy oqibat to‘g‘risidagi ikkita asosiy ilmiy yo‘nalishdan ikkinchisini yanada to‘g‘riroq deb hisoblaymiz.

Jinoyat huquqida ijtimoiy xavfli oqibat shaxs tomonidan sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmish natijasida jinoyat qonuni bilan qo‘riqlanadigan obyektlarda yuz beradigan o‘zgarish sifatida talqin qilinadi.

Tadqiqot ishimizda ijtimoiy xavfli oqibat va jinoyat obyektiga yetkazilgan zarar o‘rtasida quyidagi farqli jihatlarni ajratib o‘tish maqsadga muvofiq; ijtimoiy xavfli oqibat jinoyat obyektiv tomonining zaruriy belgisi (moddiy tarkibli jinoyatlarda) hisoblanasa, jinoyat obyektiga yetkazilgan zarar esa jinoyat qonuni bilan qo‘riqlanadigan tajovuz obyektining umumiy tavsifini ifodalaydi; oqibat va zararni tenglashtirish ijtimoiy xavfli oqibatning asoslanmagan tarzda tor ma‘noda ifodalanishiga olib keladi; ijtimoiy xavfli oqibatning tabiati o‘zida chuqur mazmun-mohiyat kasb etib, jinoiy qilmish natijasida yuzaga keladigan barcha ijtimoiy xavfli oqibatlarni qamrab oladi. Aksincha, jinoyat obyektiga zarar esa faqat jinoyat qonuni bilan

qo'riqlanadigan obyektlardagi o'zgarishlarni anglatadi. Masalan, ko'ndirish, aldash yoki boshqa yo'l bilan o'zini o'zi o'ldirishga undash natijasida yuzaga kelgan jabrlanuvchi o'limi 2017-yilgacha jinoyat-huquqiy ahamiyatga ega bo'lmagan, ammo jinoyat huquqida mavjud jinoyat-huquqiy oqibat to'g'risidagi ta'limotda ahamiyatga ega bo'lgan; oqibat va zarar tushunchalarini bir xil deyish ijtimoiy xavfli oqibatni nafaqat sun'iy ravishda tor qilish, balki oqibat va zarar tushunchalarini haqiqatda bir-birining o'rnini bosuvchi o'xshash tushunchalar deyishga olib keladi; oqibat va zarar bir-biri bilan o'zaro munosabatda bo'lib, ijtimoiy xavfli deganda oqibat jinoyat natijasida tashqi obyektiv dunyoda yuzaga kelgan hodisalar tushunilsa, jinoyat obyektiga zarar deganda esa nafaqat obyektidagi haqiqatdagi o'zgarishlar, balki bu o'zgarishlarning jamiyat va davlat uchun ahamiyati ham tushuniladi.

Darhaqiqat, ijtimoiy xavfli oqibat va jinoyat obyektiga yetkazilgan zarar o'rtasida tenglik belgisini qo'yish asosanmagan ilmiy yondashuv hisoblanadi. Shu bilan birga, bunday ilmiy yondashuv jinoyat-huquqiy oqibatning juda tor talqin qilinishini anglatadi.

N.F. Kuznetsova va M.B. Kostrovaning fikricha, "Jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan obyektlarga yetkaziladigan zarar, ziyon va ijtimoiy xavfli oqibat o'zaro sinonim bo'lgan tushunchalardir" [32, 27–28-b.].

Yuqoridagi olimalarning fikriga qo'shilib bo'lmaydi. Chunki ijtimoiy xavfli oqibat jinoyat obyektiv tomoni zaruriy belgisi (moddiy tarkibli jinoyatlarda) va bir qismi hisoblansa, jinoyat obyektiga yetkazilgan zarar esa tajovuz obyektining umumiy tavsifini ifodalaydi.

N.A. Belyayeva va M.D. Shargorodskiy to'g'ri ta'kidlab o'tganidek, "Jinoyat-huquqiy zarar – bu ijtimoiy munosabatlardagi ijtimoiy-zararli o'zgarishdir. Faktik asos esa ijtimoiy xavfli qilmish va uning oqibati hisoblanadi. Shuning uchun "jinoyat-huquqiy zarar" va "jinoyat-huquqiy oqibat" bir-biriga o'xshash bo'lmagan tushunchalardir" [33, 329-b.].

Har qanday jinoyatning ijtimoiy xavflilik belgisi mavjud bo'lib, u bilan jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarga tajovuz qilinadi. Jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan obyektlarni tavajuz natijasida yetkaziladigan zarardan aynan jinoyat qonuni qo'riqlaydi (JK 2-m.). Bu esa jinoyat obyektiga yetkaziladigan zarar bilan ijtimoiy xavfli oqibatning o'zaro munosabatda bo'lishini anglatadi.

Demak, ijtimoiy xavfli oqibat tabiatini o'rganish uchun, avvalo, uning jinoyat obyektiga bilan o'zaro munosabati qandayligini aniqlash lozim. Ijtimoiy xavfli oqibat jinoyat obyektisiz hech qanday mazmunga ega emas. Umuman olganda, jinoyat-huquqiy oqibat tabiati jinoyat obyektiga bilan belgilanadi. Ammo ularni bir-biri bilan ham chalkashtirmaslik kerak. Chunki ularning har biri jinoyat tarkibining alohida elementlari hisoblanadi.

Xulosalar

Tadqiqot ishimizda jinoyat huquqi doktrinasida mavjud konsepsiyalar va ilmiy tadqiqotlardagi ilmiy yondashuvlarni tahlil qilgan holda, ijtimoiy xavfli oqibatning quyidagi asosiy ikkita muxsus yuridik belgilarini ajratib ko'rsatamiz:

1. *Ijtimoiy xavflilik belgisi yoki jinoyat-huquqiy oqibat* – faqat jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabat (obyekt) larga yetkazilgan zarar natijasida kelib chiqqan tashqi obyektiv o'zgarishlardan iborat oqibatlardir.

2. *Huquqqa xiloflik belgisi yoki jinoyat-huquqiy zarar* ijtimoiy xavfli oqibat jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan obyektlarga yetkazilgan har qanday zarar emas, balki jinoyat-huquqiy normalarda nazarda tutilgan, ya'ni JK Maxsus qismi normalarida ifodalangan muayyan yetkazilgan zararlar iborat. Bu ijtimoiy xavfli oqibatning maxsus formal belgisi bo'lib, JK maxsus qismida qonun chiqaruvchi tomonidan nazarda tutilgan oqibatlar kelib chiqsagina u uchun jinoyat javobgarlik vujudga keladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, jinoyat tarkibi obyektiv tomon belgisi bo'lgan ijtimoiy xavfli oqibat bilan bog'liq amaliyotda qilmishni kvalifikatsiya qilishda ba'zi xatoliklarga yo'lq qo'yilmoqda. Shu bois jinoiy oqibat bilan bog'liq amaldagi jinoyat qonunchiligining ba'zi normalarini takomillashtirish zaruriyati vujudga kelgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi PQ-3723-sonli qarori bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasining Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish konsepsiyasida Jinoyat kodeksidagi fuqarolarning huquq va erkinliklari, jamiyat va davlat manfaatlarini samarali himoya qilishga to'sqinlik qiladigan huquqiy bo'shliqlar va qarama-qarshiliklarni bartaraf etish jinoyat qonunchiligini takomillashtirishning muhim yo'nalishlari sifatida belgilangan.

Shu munosabat bilan rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasi, jinoyat huquqi nazariyasida mavjud ilmiy tadqiqotlardagi ilmiy yondashuvlarni chuqur tahlil qilgan holda amaldagi JK 118-moddasiga javobgarlikni og'irlashtiruvchi holatlar sifatida muayyan ijtimoiy xavfli oqibatni qonun chuqaruvchi mustahkamlashi lozim deb topdik. JK 118-moddasining 2-qismiga quyidagi bandni kiritish taklif qilinadi:

“d) o'zida tanosil yoki boshqa yuqumli kasalligi borligini bila turib, bu kasallik jabrlanuvchiga yuqishiga sabab bo'lsa”.

O'zida tanosil yoki boshqa yuqumli kasalligi borligini bila turib, bu kasallik jabrlanuvchiga yuqishiga sabab bo'lgan holda yoki homiladorligi aybdorga ayon bo'lgan ayolga nisbatan jinoyat sodir etish uchun og'irlashtiruvchi holatni belgilash odillik mezonlariga mos bo'lib, mazkur holatda ijtimoiy xavfli darajasi yuqori bo'lgan qilmishlar uchun adolatli jazo tayinlashga xizmat qiladi.

Rossiya, Belarus, Gruziya, Ozarbayjon, Gruziya, Armaniston [34] jinoyat qonunchiligida o'zgartirilishi taklif etilayotgan normalar mavjud.

Jinoyat-huquqiy oqibat o'ziga xos huquqiy ahamiyatga ega. Uning asosiy jinoyat-huquqiy ahamiyati quyidagilardan iborat:

a) jinoyatlar va boshqa huquqbuzarlik (delikt)lar o'rtasida chegaralovchi belgi sifatida xizmat qiladi; b) inson qilmishini kriminalizatsiya qiladigan asosiy mezon sifatida qonun chiqaruvchi tomonidan foydalaniladi; d) qilmishni kvalifikatsiya qilish (jinoyat tarkibi belgilari sifatida) va jinoiy javobgarlik miqdorini belgilashda (jazoni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarda) muhim ahamiyat kasb etadi.

REFERENCES

1. Traynin A.N. Uchenie o souchastii [The doctrine of complicity]. Moscow, NKJ Publ. House, 1941, p. 57.
2. Kovalev M.I. Obshchestvenno opasnyye posledstviya prestupleniya i dispozitsiya ugolovnogo zakona [Socially dangerous consequences of a crime and the disposition of the criminal law]. *Sovetskoye gosudarstvo i pravo – Soviet state and law*, 1990, no. 10, p. 38.
3. Rustamboyev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi [Course of the criminal law of the Republic of Uzbekistan]. Vol. 1. The doctrine of crime. 2nd ed., supplement. and revised. Tashkent, Military-technical institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan, 2018, p. 165.
4. Usmonaliyev M., Bakunov P. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General part. Tashkent, Nasaf Publ., 2010, p. 181.
5. Akhmedova G. Posledstviya obshchestvenno opasnogo deyaniya i konstruktsiya sostava prestupleniya po obyektivnoy storone [Consequences of a socially dangerous act and the structure of a crime on the objective side]. *Review of Law Sciences*, Tashkent, 2020, no. 1, spec. iss., pp. 191–196.

6. Magomedgaziev M.U., Zaidova M.U. Obshchestvenno opasnyye posledstviya kak obyazatel'nyy priznak ob'ektivnoy storony prestupleniya [Socially dangerous consequences as an obligatory sign of the objective side of the crime]. Actual problems of jurisprudence in the modern world, 2017, p. 167–171.

7. Balashov S.K. Logiko-pravovoy analiz sodержaniya obyektivnoy storony obshchestvenno opasnogo deyaniya i prestupleniya [Logical and legal analysis of the content of the objective side of a socially dangerous act and crime]. *Filosofiya prava – Philosophy of Law*, 2015, no. 4 (71), pp. 87–92.

8. Kuznetsova N.I., Shkele M.V. Ekologicheskij vred i obshchestvenno opasnyye posledstviya ekologicheskikh prestupleniy [Ecological harm and socially dangerous consequences of environmental crimes]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta MVD Rossii – Bulletin of the St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 2019, no. 2 (82), pp. 161–169.

9. Kameneva A.N. Obshchestvenno opasnyye posledstviya v normakh o prestupleniyakh v sfere ekonomicheskoy deyatelnosti: problemy otrazheniya v zakone [Socially dangerous consequences in the norms on crimes in the sphere of economic activity: problems of reflection in the law]. *Lex Russica*, 2020, no. 5 (162), pp. 53–63.

10. Vinokurov V. N. Ob'yekt prestupleniya: doktrinal'no-prikladnoye issledovaniye [Object of crime: doctrinal and applied research]. Moscow, Prospekt Publ., 2019, pp. 170–171.

11. Fomin P.P. Predmet i priznaki ob'ektivnoy storony sostava prestupleniya: problemy vzaimosvyazi i razgranicheniya [The subject and signs of the objective side of the corpus delicti: problems of interconnection and differentiation]. *Vestnik Luganskoy akademii vnutrennix del imeni E.A. Didorenko – Bulletin of the Luhansk Academy of Internal Affairs named after EA Didorenko*, 2018, no. 1, pp. 146–156.

12. Novoselov G. Bez prestupnykh posledstviy net prestupleniya [Without criminal consequences there is no crime]. *Rossiyskaya yustitsiya – Russian Justice*, 2001, no. 3, p. 56.

13. List F. Uchebnik ugolovnogogo prava [Textbook of criminal law]. A common part. Moscow, 1903, p. 126.

14. Durmanov N.D. Ponyatiye prestupleniya [The concept of crime]. Rep. ed. M.D. Shargorodsky. Moscow, Publ. House of the Academy of Sciences, 1948, p. 57.

15. Traynin A.N. Sostav prestupleniya po sovetskomu ugolovnomu pravu [Composition of a crime according to Soviet criminal law]. Moscow, 1951.

16. Austin J. Lectures on Jurisprudence. 523. 4th ed. 1873.

17. Moore M.S. Act And Crime: The philosophy of action and its implications for criminal Law. 1993, p. 18.

18. Husak D.N. The Orthodox model of the criminal offense. *Crim. Just. Ethics*, 1991, vol. 10, pp. 20–21.

19. Fletcher G. On the moral irrelevance of bodily movements. *U. Pa. L. Rev.*, 1994, no. 142, p. 1443.

20. Morris H. Punishment for thoughts, guilt and innocence. *Essays in legal philosophy and moral psychology*, 1989, p. 197.

21. Gorr M. The Actus Reus requirement: A qualified defense. *Crim. Just. Ethics*, 1991, no. 10, p. 11.

22. Enker A.N. Impossibility in criminal attempts-legality and the legal process. *Minn. L. Rev.*, 1969, no. 53, pp. 665, 687.

23. Blackstone W. Commentaries on the Laws of England. Book IV, 10th ed. 1787, p. 21.

24. Glanville W. Criminal Law. The General Part. 2th. ed. 1961, p. 22.

25. Kuznetsova N.F. Znacheniyе prestupnykh posledstviy dlya ugolovnoy otvetstvennosti [Significance of criminal consequences for criminal liability]. Moscow, Gosjurizdat Publ., 1958, pp. 14–15.

26. Sharapov R. Klassifikatsiya sostavov prestupleniy na formalnyye i materialnyye: mif ili realnost' [Classification of elements of crimes into formal and material myth or reality]. *Criminal Law*, 2000, no. 3, p. 53.

27. Zemlyukov S.V. Ob odnom aspekte sovershenstvovaniya ugovolno-pravovoy terminologii [On one aspect of improving criminal law terminology]. *Soviet State and Law*, 1988, no. 9, p. 80.
28. Kudryavtsev V.N. Ob'yektivnaya storona prestupleniya [The objective side of the crime]. Moscow, Gosjurizdat Publ., 1960, p. 197.
29. Mikhlin A.S. Posledstviya prestupleniya [Consequences of the crime]. Moscow, Jurid. lit. Publ., 1969, p. 16.
30. Koryanskiy N.N. Ob'yekt i predmet ugovolno-pravovoy okhrani [Object and subject of criminal law protection]. Moscow, Publ. House of the Academy of the Ministry of Internal Affairs, 1980, p. 162.
31. Frolov Ye.A. Ob'yekt i prestupnyye posledstviya pri posyagatel'stvakh na sotsialisticheskuyu sobstvennost' [Object and criminal consequences in case of encroachments on the socialist property]. *Scientific Notes of Sverdlovsk University*, 1968, iss. 8, p. 111.
32. Mamedov A. Sootnosheniye i vzaimosvyaz ob'yekta i ob'yektivnoy storony prestupleniya [Correlation and the relationship between the object and the objective side of the crime]. *Criminal law*, 1999, no. 2, p. 56.
33. Boyko A.I. Prestupnoye bezdeystviye [Criminal inaction]. St. Petersburg, Legal Center Press Publ., 2003, p. 42.
34. Timeyko G.V. Obshchee ucheniye ob ob'yektivnoy storone prestupleniya [The general doctrine of the objective side of the crime]. Rostov, Rost Publ. House, 1977, p. 83.
35. Kabulov R., Otajonov A.A. et al. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General part. Completed and revised 2nd ed. Tashkent, MIA Academy of the Republic of Uzbekistan, 2012, pp. 117–118.
36. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General part. Res. ed. H. Ochilov. Tashkent, Adolat Publ., 2020, pp. 71–72.
37. Zemlyukov S.V. Ugolovno-pravovyye problemy prestupnogo vreda [Criminal-legal problems of criminal harm]. Novosibirsk, Novosib Publ. House, 1991, pp. 19–21.
38. Ugolovnoye pravo Rossiyskoy Federatsii [Criminal law of the Russian Federation]. General part. Ed. B.V. Zdravomyslova. P. 142.
39. Legislation of CIS countries. Available at: <https://base.spinform.ru/spisdoc.fwx/>.
40. Model Criminal Code. Recommended legislative act. Adopted by the Resolution of the Interparliamentary Assembly of the Member Nations of the Commonwealth of Independent States on February 17, 1996. Available at: <https://www.cisatc.org/1289/135/154/241/>.
41. Kuznetsova N.F. Izbrannyye trudy [Selected Works]. St. Petersburg, Juridicheskiy Center Press, 2003, p. 41.
42. Tkachenko V. Ugroza kak ugovolno-pravovaya kategoriya [Threat as a criminal law category]. *Investigator*, 2000, no. 6, p. 7.
43. Braynin Ya.M. Ugolovnaya otvetstvennost' i yee osnovaniye [Criminal liability and its basis]. Moscow, Gosjurizdat Publ., 1963, p. 181.
44. Kuznetsova N.F, Kostrova M.B. Obshchestvenno opasnyye posledstviya: lingvisticheskiy aspekt [Socially Dangerous Consequences: Linguistic Aspect]. *Moscow University Bulletin, Series 11 – Law*, 2001, no. 6, pp. 27–28.
45. Kurs sovetskogo ugovolnogo prava [The course of Soviet criminal law]. Eds. N.A. Belyaev, M.D. Shargorodsky. Vol. 1. General part. Leningrad, Leningrad Publ. House, 1968, p. 329.
46. Legislation of CIS countries. Available at: <https://continent-online.com/>.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2023-YIL 1-SON

VOLUME 3 / ISSUE 1 / 2023

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.3.1.

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y. f. d., dotsent

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Mas'ul muharrir: N. Ramazonov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Mahmudov, Y. Yarmolik,
F. Muhammadiyeva, Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 24.02.2023-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 19,30 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 11.

TDYU tipografiyasida chop etildi.